

**Новий час в історії західної цивілізації
(рецензія на книгу «Історія країн Західної Європи та Північної Америки
Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.)»***

У структурі навчальних дисциплін вищої школи зі всесвітньої історії чільне місце посідає «Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу», вивчення якої сприяє формуванню цілісного уявлення про західну цивілізацію та її місця у світовому розвитку. Новою історією традиційно називають період усесвітньої історії, котрий настає за Середньовіччям і хронологічно охоплює прикінєць XV–початок XX ст. Історики, досліджуючи порівняльну історію цивілізацій, зазначають, що в Європі після 1500 р. здійснилося чудо, яке проявилось у її здатності сформувати новий спосіб виробництва – капіталізм, а країни, котрі подарували їй порох, і тим самим вогнепальну зброю, технологію виготовлення шовку, паперу й багато чого іншого, цього зробити не змогли. Новий час суттєво відрізнявся від попередніх століть утвердженням ефективнішого способу виробництва, зміною світоглядних парадигм, значним розширенням масштабу та інтенсивності людських комунікацій і суспільних процесів, визнанням пріоритету особистості, її свобод, прав, особливо власності та підприємництва.

Навчальний посібник, запропонований авторським колективом кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені Івана Франка, є однією з перших у вітчизняній історичній науці спроб комплексного аналізу процесу зародження та становлення євроатлантичної цивілізації, принаймні обрані хронологічні межі дослідження, кінець XV–початок XIX ст., дають можливість говорити саме про її зародження й становлення. Як указують автори посібника, його тематична побудова підпорядкована поєднанню двох складників: з одного боку, показати взаємини народів і держав на тлі поширення провідних цивілізаційних ідей, а з іншого – надати студентам важливу інформацію про основні події з історії країн Заходу. Посібник рекомендований для студентів історичних та інших гуманітарних спеціальностей університетів. Багато пізнавальної інформації знайдуть для себе також ті, хто цікавиться історичним минулим.

І все ж таки це насамперед навчальний посібник, у якому дотримані основні вимоги до такого виду видань. Виправданим і логічно вмотивованим видається внутрішній хронологічний поділ на три частини, які охоплюють період від кінця XV – до початку XIX ст. Автори пов'язують настання Нового часу з глибокими світоглядними змінами, винайденням книгодрукування, формуванням капіталістичного господарства, творенням національних держав, Великими географічними відкриттями, які «зруйнували старі горизонти, що обмежували середньовічну Європу й виявились однією з найважливіших передумов європейської експансії, котра завершилася домінуванням Старого континенту в Новий час». Посібник завершується подіями початку XIX ст. Віденським конгресом, який оновив політичну мапу Європи, та характеристикою перших років існування США, що заклали фундамент розвитку американської нації. Частина складаються з розділів, кожен із яких містить запитання та завдання для самоконтролю. Посилити сприйняття історичних явищ дають змогу виокремлені цитати з творів художньої та публіцистичної літератури, наукових праць, статистичний матеріал. Завершують текстову частину хронологія основних подій, укладених з урахуванням видань, доступних студентам в бібліотеках та інтернет-мережі, що задовольняє потребу в самостійному опрацюванні ключових положень навчальної програми.

Перша й друга частини посібника тематично структуровані так, що першочергово зауважено на зміни у світоглядних орієнтаціях соціуму, відтак досить детально характеризуються Відродження, Гуманізм, Просвітництво, визначаються їхні головні риси та регіональні особливості й місце у творенні нових засад євроатлантичної цивілізації.

Окремий розділ присвячено релігійному життю Європи. У ньому проаналізовано причини виникнення Реформації, виокремлено різновиди протестантизму. Детально описано також Контре-

© Хлібовська Г., 2015

* Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.) : навч. посіб. / З. А. Баран, С. П. Качараба, Р. Б. Сіромський, Б. П. Чума ; за ред. З. А. Баран. – К. : Знання, 2015. – 533 с.).

формацію, хоча автори надають перевагу словосполученню «Католицька реформа», яке використовується сучасними католицькими істориками, аби наголосити: відповідь католиків – це не проста реакція на виступ протестантів. Звертається також увага на роль Тридентського собору в оновленні католицької церкви.

Досить змістовним та інформаційно насиченим є розділ «Великі географічні відкриття», у якому розкрито передумови відкриттів Нового Світу, описано португальські дослідження західного узбережжя Африки та відкриття морського шляху до Індії, заморські експедиції іспанських королів і першу навколосвітню подорож, узагальнено наслідки географічних відкриттів. Порівняно менше уваги звернено на стосунки європейців із доколумбовими цивілізаціями Америки.

Окремо розглянуто проблему європейської колонізації Північної Америки, зокрема англійської й французької. Автори посібника характеризують господарство, соціальний склад колоністів, політичну організацію колоній, відносини між колоніальною адміністрацією та населенням, звичаєве право й перші збірники кодифікованого права. Указано зокрема, що найбільші території в цьому регіоні захопила Англія, усі колонії якої, за винятком Джорджії, від початку виникли як проекти торгових компаній або власність лордів, котрі отримували грамоти від короля. На відміну від іспанців, англійці поселялися вздовж Атлантичного узбережжя, де корінного населення було порівняно небагато. Висновкові міркування ґрунтуються на переконанні, що від часу освоєння до середини XVIII ст. у колоніях сформувався єдиний господарський механізм, розпочався процес формування американської нації, на який впливали просвітницькі ідеї, спостерігалось зростання політичної активності колоністів унаслідок усвідомлення ними власних прав та інтересів, що в підсумку вилито у війну з метрополією.

Характеризуючи колонізаторську політику Франції, автори зазначають, що французи просува-лися вглиб континенту й це спричинило їхнє зіткнення з аборигенами. Слушним та аргументованим видається твердження, що індіанське питання загостило стосунки між європейськими країнами, насамперед Англією, Францією, Голландією, які вступали в ситуативні союзи з індіанськими племенами задля досягнення своїх цілей, часто провокуючи конфлікти між самими племенами. Автори наголошують, що, на відміну від європейської колонізації, яка відбувалась у формі завоювання, індіанці не освоювали такі території: вони забезпечували собі місце в природі, дотримуючись гармонії.

У руслі сучасної історіографічної традиції розглядається формування нового капіталістичного господарства, позитивну динаміку розвитку якого зумовлювали передовсім розвиток техніки та інтенсивне використання енергії води й вітру. Постулюючи тезу про Європу як «аграрний континент», автори детально розглядають стан сільського господарства, визначають аграрну спеціалізацію окремих регіонів, досліджують еволюцію форм власності, характеризують сутність аграрних революцій, котрі трактуються як перехід від екстенсивних до інтенсивних методів сільськогосподарських практик. Достатньо уваги приділено характеристиці міської економіки, яка поєднувала цехову організацію, промисли, мануфактури. Розглядаються регіональні різновиди галузей міського господарства. Оцінюючи промислову революцію, котра в 60–80-х рр. XVIII ст. розпочалась у Великій Британії як новий етап у розвитку виробництва, автори виокремлюють її передумови, описують найважливіші винаходи, з'ясовують соціальні зміни, спричинені нею. Відзначається також роль торгівлі, яка й надалі залишалася джерелом процвітання держав та збагачення окремих верств суспільства. Використаний статистичний матеріал дає змогу простежити динаміку зростання торговельних операцій між європейськими країнами, із колоніями та державами Сходу.

Умотивованим, з огляду на цілісне сприйняття західної цивілізації, є розгляд соціальної структури європейського суспільства, демографічних процесів. Органічно доповнюють характеристику Нового часу розділи, у яких досліджено повсякдення та ментальні стереотипи соціуму.

Продуктивними видаються країнознавчі нариси, у яких з'ясовано вияви загальних закономірностей. Виправданою, на наш погляд, є черговість розміщення історії країн Західної Європи, визначальним критерієм якої автори вважають їхню значущість у певний відтинок часу: у XVI ст. такою була Іспанія, відтак її історія очолює список держав у першій частині. Відповідно, у другій частині посібника першими показано країнознавчі нариси Франції й Англії, які відігравали провідне місце в Європі з другої половини XVII ст.

Прикінцевими в першій і другій частинах є розділи, у яких висвітлено проблеми розвитку культури. Їхня структура є логічно вмотивованою та передбачає ознайомлення зі станом освіти й

науки, досягненнями в літературі, музиці, живописі, архітектурі та скульптурі. Можливо, варто було б унаочнити деякі культурні набутки.

Частина третя посібника характеризує країни Західної Європи й США на рубежі XVIII–XIX ст. Автори прагнуть показати динаміку цього досить напруженого періоду, який означено війною північноамериканських колоній Великої Британії за незалежність та утворенням США, революцією патріотів у Нідерландах, Брабантською революцією в Бельгії, руйнацією Старого порядку у Франції в результаті французької революції, наполеонівськими війнами. Назагал ці процеси, як зазначається в посібнику, започаткували новий етап у розвитку Євроатлантичного регіону.

Окремий розділ присвячено Віденському конгресу, який, за твердженням авторів, став найбагатішим дипломатичним форумом з усіх відомих на ту пору й водночас – конгресом п'яти держав: Великої Британії, Росії, Австрії, Пруссії, через суперечності між якими до творення нового європейського та світового устрою долучилася й Франція. Проаналізовано, зокрема, перебіг засідань конгресу, плани країн-переможниць, причини формування ситуативних союзів, ухвалені рішення, які радикально оновили політичну карту Європи. Виокремлено базові принципи творення нового порядку: установлення сталого балансу сил та інтересів – європейської рівноваги, яка б забезпечила в майбутньому континент від руйнівних конфліктів, аналогічних наполеонівським війнам й устabilьнювала міждержавні стосунки на засадах легітимізму, що передбачали відновлення влади монархів, детронізованих під час воєн із Францією та забезпечувала умови, що унеможливили б відродження бонапартистської династії у Франції й рецидивів французької експансії. Поряд із цим держави-переможці прагнули задовольнити свої територіальні інтереси.

Історія США означеного періоду, демократичні засади, на яких зростала молода республіка, її Конституція, становлення американських політичних, економічних і культурних інституцій, внутрішня й зовнішня політика федералістів та демократичних республіканців є окремою проблемою дослідження. Органічно доповнюють тему влучні характеристики перших президентів США, відомих в американській історіографічній традиції як «батьки-засновники».

Як і дві попередні частини посібника, третя завершується розглядом культури, причому її характеристика розпочинається зі світоглядних основ культурного простору, оскільки культурні підвалини попередньої епохи, як слушно зауважують автори, були зруйновані французькою революцією. Відтак діалектика культурного процесу передбачала зміну впродовж нетривалого часу декількох мистецьких стилів: від неокласицизму, еволюцію якого на початку XIX ст. завершив ампір до романтизму, естетична концепція якого проголосила можливість пізнання світу завдяки художньому спогляданню та натхненню. Водночас запропонований авторами посібника підхід дає можливість зорієнтувати читача в основних напрямках розвитку освіти, науки, літератури, живопису, архітектури, музики.

Щодо деяких зауваг, то нам видається, що логічним доповненням до поданого матеріалу могли б стати історичні мапи; не зайвим було б укладення глосарію наприкінці підручника, хоча автори дають визначення окремих понять у тексті; не завадили б також географічний та іменний покажчики. У передмові все ж таки варто було б детальніше охарактеризувати Новий час як епоху, ознайомити читачів зі змістом поняття «Новий час», чіткіше визначити його хронологічні межі й подати сучасні історіографічні тлумачення найбільш дискусійних проблем епохи. Хотілося також побажати авторам надалі опрацювати XIX ст. в історії західної цивілізації.

Насамкінець слід відзначити, що поданий фактичний матеріал, його наукова інтерпретація дають змогу сформулювати уявлення про поширення й взаємодію культурних та суспільних ідей, викликані ними перетворення в організації західноєвропейської спільноти, вплив міжнародних подій на долю держав і народів. Відтак запропонований посібник слугуватиме хорошим підґрунтям для студентів та всіх зацікавлених у вивченні історії західної цивілізації в Новий час.